

بررسی باغ در شعر کلاسیک فارسی

و

بازتاب آن در نقاشی سنتی ایران

[از قرن چهارم ه. ق. تا دوره بازگشت ادبی]

تألیف

آذر باقری

انتشارات طبری

سرشناسه	: باقری، آذر، ۱۳۴۰-
عنوان و نام پدیدآور	: بررسی باغ در شعر کلاسیک فارسی و بازتاب آن در نقاشی سنتی ایران [از قرن چهارم ه. ق. تا دوره بازگشت ادبی] / مؤلف آذر باقری.
مشخصات نشر	: تهران: طهوری، ۱۳۹۰
مشخصات ظاهری	: ۱۹۵ ص: مصور (رنگی).
شابک	: 978-964-6414-48-8
یادداشت	: کتابنامه.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: باغ‌ها در ادبیات
موضوع	: شعر فارسی - تاریخ و نقد
موضوع	: باغ‌ها در هنر
موضوع	: نقاشی ایرانی - زمینه و موضوع
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۰ ب۲/ب۱۶ PIR۳۵۵۵
رده‌بندی دیوبنی	: ۸۲/۱۰۸۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۸۰۴۲۱۷

انتشارات طهوری

شماره ۱۳۰۴، خیابان انقلاب، صندوق پستی ۱۶۴۸-۱۳۱۴۵

تلفن: ۶۶۴۰۶۳۳۰ - فکس ۶۶۴۸۰۰۱۸

بررسی باغ در شعر کلاسیک فارسی
و بازتاب آن در نقاشی سنتی ایران

آذر باقری

چاپ اول ۱۳۹۰

چاپخانه گلشن

تیراژ ۱۱۰۰

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۶۴۱۴-۴۸-۸ ISBN 978-964-6414-48-8

۱۱۰۰۰۰ ریال

فهرست مطالب

۱۷ مقدمه
	فصل اول
۲۱ سرزمین ایران
۲۳ دین و اسطوره
۲۵ نماد
۲۶ آب
۲۷ خورشید
۲۷ ماه
۲۸ ماه و خورشید
۲۸ گیاهان اسطوره‌ای
۲۸ برنسم
۲۸ درختان مقدس
۳۰ گل‌ها
	فصل دوم
۳۵ باغ در فرهنگ ایران زمین
۴۰ باغ چهل ستون

- ۴۰..... باغ شاه - فین کاشان
- ۴۰..... باغ شاهزاده ماهان
- ۴۱..... مواردی از باغ ایرانی

فصل سوم

- ۴۵..... زبان و شعر فارسی
- ۵۰..... سبک‌ها
- ۵۱..... سبک خراسانی
- ۵۳..... سبک عراقی
- ۵۵..... مکتب وقوع
- ۵۶..... سبک هندی
- ۵۸..... دوره بازگشت ادبی

فصل چهارم

- ۶۵..... شعر فارسی و طبیعت
- ۶۷..... طبیعت و رودکی
- ۶۷..... طبیعت و منوچهری
- ۶۸..... طبیعت و فردوسی
- ۶۹..... شعر فارسی - باغ، نظامی، عطار، مولوی، سعدی، حافظ
- ۷۵..... گل و گیاه در شعر منظوم فارسی

فصل پنجم

- ۸۳..... پیشینه نگارگری
- ۹۲..... نگارگری - سبک و طبیعت‌پردازی
- ۹۲..... عباسی - سلجوقی
- ۹۴..... ایلخانان - آل اینجو - آل مظفر - جلایری
- ۹۸..... تیموریان
- ۱۰۱..... نگارگری دوره صفوی
- ۱۰۴..... افشار - زندیه - قاجار
- ۱۰۸..... منظومه‌های مصور

فصل ششم

۱۱۷.....	باغ و مینیاتور
۱۲۱.....	حاصل سخن
۱۲۹.....	تصویرهای فصل یک، فصل دو و فصل پنج
۱۶۹.....	تصویرهای فصل شش - گیاهان در باغ
۱۷۷.....	تأثیر مستقیم باغ در شعر منظوم بر مینیاتور ایران
۱۸۳.....	تأثیر غیرمستقیم باغ در شعر منظوم بر مینیاتور ایران
۱۸۶.....	نقشه
۱۸۷.....	منابع و مآخذ
۱۹۱.....	نمایه

www.ketab.ir

فهرست تصویرها

- تصویر (۱-۱): بهار، مهرداد، از اسطوره‌ها تا تاریخ، ص ۱۵ ۱۲۹
- تصویر (۱-۲): صمدی، مهرانگیز، ماه در ایران از قدیمی‌ترین ایام تا ظهور اسلام، ص ۱۵۹ ... ۱۲۹
- تصویر (۱-۳): بهزادی، رقیه، آریاها و ناریاها در چشم انداز کهن تاریخ ایران، ص ۱۰۹ ۱۳۰
- تصویر (۱-۴): سلطان زاده، حسین، تخت جمشید، ص ۴۴ ۱۳۰
- تصویر (۱-۵): ن، فرای، ریچارد، میراث باستانی ایران، ص ۴۷ ۱۳۱
- تصویر (۱-۶): سلطان زاده، حسین، تخت جمشید، ص ۴۵ ۱۳۱
- تصویر (۱-۷): نادعلیان، احمد، باغ ایرانی، ص ۲۶۴ ۱۳۲
- تصویر (۱-۸): مجرد تاکستانی اردشیر، شیوه تذهیب، ص ۹ ۱۳۲
- تصویر (۲-۱): جواهریان، فریار، باغ ایرانی، ص ۱۵ ۱۳۳
- تصویر (۲-۲): فقیه، نسرین، باغ ایرانی، ص ۳۲ ۱۳۴
- تصویر (۲-۳): همان، ص ۳۵ ۱۳۴
- تصویر (۲-۴): همان، ص ۴۸ ۱۳۵
- تصویر (۲-۵): میرمیران، سیدهادی، باغ ایرانی، ص ۵۶ ۱۳۵
- تصویر (۲-۶): نوروز برازجانی، ویدا/ جوادی، محمدرضا، باغ ایرانی، ص ۷۴ ۱۳۶
- تصویر (۲-۷): میرفندرسکی، محمدامین، باغ ایرانی، ص ۲۰۱ ۱۳۶
- تصویر (۲-۸): یلدا، ترانه، باغ ایرانی، ص ۱۱۹ ۱۳۷

- تصویر (۹-۲): آریان پور، علیرضا، باغ ایرانی، ص ۱۲۸ ۱۳۷
- تصویر (۱۰-۲): کورکیان، ا.م / سیکر، ژ.پ، باغ‌های خیال، ص ۸۳ ۱۳۸
- تصویر (۱۱-۲): قیومی، مهرداد، باغ ایرانی، ص ۶۷ ۱۳۸
- تصویر (۱-۵): پاکباز، رویین، نقاشی ایران از دیرباز تا امروز، ص ۱۶ ۱۳۹
- تصویر (۲-۵): صمدی، مهرانگیز، ماه در ایران، ص ۱۶۷ ۱۳۹
- تصویر (۳-۵): ذکرگو، امیرحسین، سیر هنر در تاریخ ۱، ص ۳۹ ۱۴۰
- تصویر (۴-۵): میرزایی مهر، محرابیان، قلیچ‌خانی، سه استاد، ص ۱۷ ۱۴۰
- تصویر (۵-۵): ذکرگو، امیرحسین، سیر هنر در تاریخ ۱، صص ۵۰ و ۵۲ ۱۴۱
- تصویر (۶-۵): مجرد تاکستانی، اردشیر، شیوه‌های تذهیب، ص ۱۰، تصویر ۱۸ ۱۴۱
- تصویر (۷-۵): پاکباز، رویین، نقاشی ایران از دیرباز تا امروز، ص ۲۵ ۱۴۲
- تصویر (۸-۵): همان ۱۴۲
- تصویر (۹-۵): دولویس، لوکاس / وان در اسپک، روبرتوس، دیباچه‌ای در جهان باستان، تصویر روی جلد ۱۴۳
- تصویر (۱۰-۵): تذهیبی، مسعود / شهبازی، فریده، نقشمایه‌های ایرانی، ص ۹۲ ۱۴۳
- تصویر (۱۱-۵): ایمانی، علی ماهنامه هنر، ص ۵۳-۵۴، ص ۵۷ ۱۴۴
- تصویر (۱۲-۵): ذکرگو، امیرحسین، سیرتاریخ هنر ۲، ص ۲۰ ۱۴۴
- تصویر (۱۳-۵): پاکباز، رویین، نقاشی ایران از دیرباز تا امروز، ص ۴۷ ۱۴۵
- تصویر (۱۴-۵): سودآور - هنر دربارهای ایران، ص ۵۰ ۱۴۵
- تصویر (۱۵-۵): نجفی، محمدباقر، آثار ایران در مصر، لوح رنگی ۱۱۷ ۱۴۶
- تصویر (۱۶-۵): ذکرگو، حسین، سیر هنر در تاریخ ۲، ص ۳۴ ۱۴۷
- تصویر (۱۷-۵): همان، ص ۲۲ ۱۴۸
- تصویر (۱۸-۵): نجفی، سیدمحمدباقر، آثار ایران در مصر، لوح رنگی ۱۴۸
- تصویر (۱۹-۵): کن‌بای، شیلار، نقاشی ایرانی، ص ۳۴ ۱۴۹
- تصویر (۲۰-۵): همان، ص ۴۲ ۱۴۹
- تصویر (۲۱-۵): همان، ص ۴۵ ۱۵۰
- تصویر (۲۲-۵): همان، ص ۴۷ ۱۵۰
- تصویر (۲۳-۵): همان، ص ۵۴ ۱۵۱

- تصویر (۵-۲۴): کورکیان، ا.م / سیکر، ژ.پ، باغ‌های خیال، لوح رنگی ۴۰ ۱۵۱
- تصویر (۵-۲۵): سودآور، ابوالعلاء، هنر دربارهای ایران، ص ۹۷ ۱۵۲
- تصویر (۵-۲۶): پاکباز، روین، نقاشی ایران از دیرباز تا امروز، ص ۱۰۷ ۱۵۲
- تصویر (۵-۲۷): کورکیان، ا.م / سیکر، ژ.پ، باغ‌های خیال، لوح رنگی ۵۲ ۱۵۳
- تصویر (۵-۲۸): سودآور، ابوالعلاء، هنر دربارهای ایران، ص ۲۶۸ ۱۵۳
- تصویر (۵-۲۹): همان، ص ۳۷۶ ۱۵۴
- تصویر (۵-۳۰): کن بای، شیلار، نقاشی ایرانی، ص ۹۸ ۱۵۴
- تصویر (۵-۳۱): همان، ص ۱۱۰ ۱۵۵
- تصویر (۵-۳۲): ذکر گو، امیرحسین، سیر هنر در تاریخ ۲، ص ۴۳ ۱۵۵
- تصویر (۵-۳۳): سودآور، ابوالعلاء، هنر دربارهای ایران، ص ۳۸۹ ۱۵۶
- تصویر (۵-۳۴): احسانی، محمدتقی، جلدها و قلمدان‌های ایرانی، ص ۱۴۱ ۱۵۶
- تصویر (۵-۳۵): ماسلنتسینا، هنر ایران، ص ۱۴۰ ۱۵۷
- تصویر (۵-۳۶): همان، ص ۱۵۰ ۱۵۷
- تصویر (۵-۳۷): هیلنبرند، ربرت، نقاشی ایرانی، ص ۹۳ ۱۵۸
- تصویر (۵-۳۸): همان، ص ۹۴ ۱۵۸
- تصویر (۵-۳۹): ماسلنتسینا، هنر ایران، ص ۱۴۷ ۱۵۹
- تصویر (۵-۴۰): احسانی، محمدتقی، جلدها و قلمدان‌های ایرانی، ص ۴۹ ۱۵۹
- تصویر (۵-۴۱): همان، ص ۵۴ ۱۶۰
- تصویر (۵-۴۲): نجفی، محمدباقر، آثار ایران در مصر، نقاشی ۳ ۱۶۰
- تصویر (۵-۴۳): پاکباز، روین، نقاشی ایران از دیرباز تا امروز، ص ۹۹ ۱۶۱
- تصویر (۵-۴۴): ذکر گو، امیرحسین، سیر هنر در تاریخ ۲، ص ۲۳ ۱۶۲
- تصویر (۵-۴۵): نجفی، محمدباقر، آثار ایران در مصر، لوح رنگی ۸۲ ۱۶۳
- تصویر (۵-۴۶): همان، لوح رنگی ۱۱۱ ۱۶۴
- تصویر (۵-۴۷): همان، لوح رنگی ۱۱۲ ۱۶۵
- تصویر (۵-۴۸): کورکیان، ا.م / سیکر، ژ.پ، باغ‌های خیال، ص ۸۲ ۱۶۶
- تصویر (۵-۴۹): همان، ص ۱۲۳- لوح ۵۱ ۱۶۷
- تصویر (۵-۵۰): نجفی، آثار ایران در مصر، نقاشی ۱۱۵ ۱۶۸

- تصویر (۶-۱): الف (سودآور، ابوالعلا، هنر دربارهای ایران، ص ۷۰)..... ۱۶۹
- ب (بختیاری، مرتضی، آشنایی با گل‌ها، ص ۱۱)..... ۱۶۹
- تصویر (۶-۲): کورکیان، ا.م/سیکر، ژ.پ، باغ‌های خیال، ص ۶۳..... ۱۶۹
- تصویر (۶-۳): الف (سودآور، ابوالعلا، هنر دربارهای ایران، ص ۱۳۰)..... ۱۷۰
- ب (هاشمی، اصفهانی، سیداسماعیل، ترویج گلکاری نوین، ۱۶۱)..... ۱۷۰
- تصویر (۶-۴): کورکیان، ا.م/سیکر، ژ.پ، باغ‌های خیال، لوح رنگی ۶۴..... ۱۷۰
- تصویر (۶-۵): الف (بختیاری، مرتضی، آشنایی با گل‌ها، ص ۵)..... ۱۷۱
- ب (کورکیان، ا.م/سیکر/ژ.پ، باغ‌های خیال، لوح رنگی ۱۱)..... ۱۷۱
- تصویر (۶-۶): کورکیان ا.م/سیکر، ژ.پ، باغ‌های خیال، لوح رنگی ۴۶..... ۱۷۱
- تصویر (۶-۷): کن بای، شیلار، نقاشی ایرانی، ص ۴۷..... ۱۷۲
- تصویر (۶-۸): کورکیان، ا.م، سیکر/ژ.پ، باغ‌های خیال، لوح رنگی ۶۶..... ۱۷۲
- تصویر (۶-۹): نجفی، سیدمحمدباقر، آثار ایران در مصر، لوح رنگی ۲۰۳..... ۱۷۳
- تصویر (۶-۱۰): الف (کورکیان، ا.م/سیکر، ژ.پ، باغ‌های خیال، لوح رنگی ۶۴)..... ۱۷۳
- ب (بختیاری، مرتضی، آشنایی با گل‌ها، ص ۴)..... ۱۷۳
- تصویر (۶-۱۱): الف (کورکیان، ا.م/سیکر، ژ.پ، باغ‌های خیال، لوح رنگی ۳۹)..... ۱۷۴
- ب (هاشمی اصفهانی، سیداسماعیل، ترویج گلکاری نوین، روی جلد)..... ۱۷۴
- تصویر (۶-۱۲): الف (مجرد تاکستانی، اردشیر، میانی نقاشی ایران ج ۱، ص ۱۱۹)..... ۱۷۴
- ب (هاشمی اصفهانی، سیداسماعیل، ترویج گلکاری نوین، روی جلد)..... ۱۷۴
- تصویر (۶-۱۳): کورکیان، ا.م/سیکر، ژ.پ، باغ‌های خیال، لوح رنگی ۴۶..... ۱۷۵
- تصویر (۶-۱۴): همان..... ۱۷۵
- تصویر (۶-۱۵): مجرد تاکستانی، اردشیر، میانی نقاشی ایران ج ۱، ص ۱۳۵..... ۱۷۵
- تصویر (۶-۱۶): الف (کن بای، شیلار، نقاشی ایرانی، ص ۴۷)..... ۱۷۶
- ب (جزایری، غیث الدین، زبان خوراکی‌ها ج ۲، ص ۳۳)..... ۱۷۶
- تصویر (۶-۱۷): نجفی، سیدمحمدباقر، آثار ایران در مصر، لوح رنگی ۱۵۶..... ۱۷۸
- تصویر (۶-۱۸): همان، ص ۲۰۱..... ۱۷۸
- تصویر (۶-۱۹): کورکیان ا.م/سیکر، ژ.پ، باغ‌های خیال، لوح رنگی ۶۴..... ۱۷۹
- تصویر (۶-۲۰): همان، لوح رنگی ۶۵..... ۱۷۹

- تصویر (۶-۲۱): همان، لوح رنگی ۷۰ ۱۸۰
- تصویر (۶-۲۲): همان، لوح رنگی ۵۰ ۱۸۰
- تصویر (۶-۲۳): همان، لوح رنگی ۸۷ ۱۸۱
- تصویر (۶-۲۴): سودآور، ابوالعلا، هنر دربارهای ایران، ص ۹۶ ۱۸۱
- تصویر (۶-۲۵): ماسلنیتسینا . س. هنر ایران، لوح رنگی ۱۰۶ ۱۸۲
- تصویر (۶-۲۶): کورکیان، ا.م/ سیکر، ژ.پ، باغ‌های خیال، لوح رنگی ۱۱ ۱۸۴
- تصویر (۶-۲۷): همان، لوح رنگی ۲۸ ۱۸۵
- تصویر (۶-۲۸): سودآور، ابوالعلا، هنر دربارهای ایران، ص ۹۶ ۱۸۵

مقدمه

از هنر سخن گفتن و قلم زدن آسان نیست. به ویژه، اگر، خاستگاه آن، سرزمینی کهن با قدمت چند هزار ساله باشد. ایران چین سرزمینی است. گاه بررسی یک موضوع که به ظاهر سهل و آسان می‌نماید، در کمال تعجب و ناباوری از هزارتوی پر رمز و راز و مبهم تاریخ سردرمی‌آورد.

پژوهش حاضر مصداق و گواه همین مطلب است. چرا که «بررسی باغ در شعر کلاسیک فارسی و بازتاب آن در نقاشی سنتی ایران» مسیر پژوهش را از همان ابتدای امر به دل اسطوره‌ها و باورهای کهن کشانید. در هنگام تحقیق، تأکید شاعران و نقاشان بر روی برخی واژه‌ها و نقوش گیاهی برای تجسم بخشیدن باغ، اهمیت نقش گیاهان را نشان داد. گیاهانی از قبیل سرو، سوسن، لاله، نرگس و ... به فراوانی در شعر و نقاشی بازتاب یافته‌اند. رجوع به گذشته‌های دور یادآور این نکته است که برخی از گیاهان به صورت نماد در باورهای اجداد و نیاکان ما زندگی می‌کرده‌اند. لذا برای پیگیری موضوع، پیشینه گیاهان و جایگاه ارزشی آنان در فرهنگ اسطوره‌ها اهمیت داشت. در این مرحله آیین‌های کهن نشان دادند که باغ به

منزلهٔ یک «هستی»، گاه به صورت زمینی و گاه آسمانی حضور می‌یابد. پیشروی تحقیق، الگوهای باغ ایرانی را نیز نمایان ساخت. اما محتوای اصلی پژوهش ایجاب می‌کرد که روند تدریجی شعر در ادوار مختلف، طبیعت‌پردازی در شعر و اشاره‌های باغ در آن از یک سو؛ بازنگری نقاشی سده‌های مختلف، شیوه‌های ترسیم نقوش گیاهی به ویژه باغ، از سوی دیگر مطالعه شود. به همین دلیل به کتب مختلف تاریخی، هنری، فرهنگی، لغت‌نامه‌ها، دیوان اشعار، فصل‌نامه‌ها، آلبوم‌های مینیاتور و ... مراجعه نمود. البته همواره سعی پژوهشگر بر این بود که از نمونه‌های شعری و تصویری مناسب با موضوع استفاده نماید. برقرار نمودن ارتباط بین مفاهیم ادبی و عناصر بصری در این پژوهش شرایطی را فراهم آورد تا هم‌زمانی و هم‌سویی شعر و نقاشی در سده‌هایی از تاریخ هنری ایران بهتر نمایان شود.

از زمان حضور باغ در شعر تا بروز و بازتاب آن در نقاشی سنتی ایران راه طولانی‌ای سپری شد چرا که طرح باغ، کسب شیوه‌های هنری پیچیده‌ای را در امر نگارگری می‌طلبد تا بتواند به صورت یک مجموعهٔ کامل از انواع گیاهان، درختان، گل‌های رنگارنگ، پرندگان نغمه‌سرا، جوی‌های روان و ... بر روی کاغذ، متجلی گردد. در واقع این تجلی‌الگویی از باغ ایرانی بود که چون بهشت مصور می‌شد.

در طی مراحل پژوهش، نگارنده دریافت، هنرمندان مشرق زمین به‌ویژه ایرانیان، چه نوع و اعجاز حیرت‌انگیزی در کاربرد عناصر بصری و ترکیب آن‌ها به صورت یک مجموعهٔ واحد در کنار هم، از خود نشان داده‌اند. این زمان، به عین ثابت شد که نقاشی سنتی ایران گنجینه‌ای نفیس از مجموعهٔ عناصر بصری است که نگارگر ایرانی هر یک را چون نگین انگشتری، بسیار دقیق در جای خود نهاده است. هر چند انگیزهٔ اصلی انتخاب این موضوع، علاقهٔ شخصی بود، اما واقعیت امر این است که نگارنده خواست، در وادی علم و هنر راهی را پیموده باشد.

از آنجا که کتاب حاضر بازنویسی پایان‌نامه‌ام در مقطع کارشناسی ارشد می‌باشد، لازم و شایسته می‌دانم از جناب دکتر امیر اشرف آریان‌پور که همواره از حمایت‌های بی‌دریغ‌شان در دورهٔ دانشجویی بهره‌مند بودم تشکر کنم. همچنین از انتشارات طه‌وری که در امر چاپ و انتشار اثر قبول زحمت و مرا یاری نمودند بسیار سپاسگزارم. امید آنکه پرتوی از خورشید عالم‌افروز هنر ایران بر این دفتر تابیده باشد.

آذر باقری

www.ketab.ir